

INTRODUCERE

In ultima săptămână a lunii octombrie 1918 existau toate motivele să se creadă că Marele Război se apropia de sfârșit. Vești din toate părțile menționau evenimente dramatice. De la începutul lunii octombrie forțele britanice înaintaseră rapid pe frontul din Flandra. În timp ce trupele germane se retrăgeau în Belgia, Wilhelm al II-lea a încuviințat eforturile de a încheia un armistițiu cu Aliații. Erich Ludendorff, care comandase armata germană pe aproape toată durata luptelor, a demisionat furios la sfârșit de octombrie. Cu toate că atât el, cât și alți ofițeri superiori, erau încă dornici să lupte „până la moarte”, în rândul trupei s-a propagat un tip diferit de amărăciune.¹ Înainte de sfârșitul lunii, soldații revoltați au ocupat străzile Berlinului cerând sfârșitul domniei lui Wilhelm al II-lea. Scene revoluționare asemănătoare s-au derulat în sud, în teritoriile Habsburgilor. La 30 octombrie, Viena a dat semne de insurecție atunci când mii de soldați demobilizați s-au alăturat demonstrațiilor care cereau abdicarea familiei imperiale. Evenimentele s-au derulat cu și mai mare repeziciune la Budapesta. Juriștii de acolo au inițiat măsuri de separare de coroana Habsburgică. Pe măsură ce Ungaria se îndrepta către independență, separatismul prindea rădăcini în Polonia, Cehoslovacia și în rândul slavilor de sud. În Bulgaria, cea mai puțin însemnată membră a Puterilor Centrale, domnea incertitudinea. După ce la începutul lunii abandonase războiul, țărani și soldații s-au revoltat în afara Sofiei forțându-l pe țarul Ferdinand să abdice.

¹ Robert Gerwarth, *The Vanquished* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2016), 61.

La 30 octombrie, cel mai estic membru al Puterilor Centrale – Imperiul Otoman – și-a recunoscut înfrângerea. Ca și alți membri ai alianței, norocul părăsise de mult timp imperiul pe câmpul de luptă. La început de septembrie forțele britanice străpunseseră defensiva otomană la Nablus, în Palestina. În următoarele săptămâni retragerea otomană spre nord, către Siria, s-a transformat în debandadă. După ce au cucerit Damascul, trupele britanice s-au îndreptat spre Alep pe care l-au ocupat după o luptă scurtă. Dezintegrarea forțelor otomane din Levant a accentuat deznădejdea resimțită în Istanbul. Pentru unii oficiali, orizontul părase întunecat încă cu mult înainte de sfârșitul verii. Capitala însăși s-a aflat pe marginea haosului. Alimentele de bază erau, de multă vreme, în cantitate insuficientă. Combustibilul de orice fel era raționalizat, iar întreruperile de curent erau frecvente. Pentru aceste resurse concureau rezidenți ai orașului alături de zeci de mii de refugiați. Așa cum recunoaște în jurnalul său unul dintre miniștri, Istanbulul era „cu totul murdar, ca un canal colector care se revărsa în toate direcțiile”. Fără-delegile nenumărate și banditismul din teritoriile rurale dezvăluiau un adevăr sumbru. „Guvernul”, recunoștea ministrul, „este lipsit de orice influență și autoritate”.²

Cu toate acestea, odată cu semnarea unui armistițiu la sfârșit de octombrie, guvernul imperial nu a dat semne că se teme de revoluție sau de disoluția imperiului. Vorbind în fața presei la o zi după capitulare, negociatorul șef al guvernului declara că a sosit în capitală cu bucurie și mândrie, nu cu amărăciune. „Drepturile țării noastre”, declara el „și viitorul sultanatului au fost pe deplin salvate ca rezultat al armistițiului încheiat”. Delegația britanică a declarat public că nu urmărea să distrugă nașuirea și, a asigurat negociatorul pe jurnaliști, nici nu se punea problema ca o armată străină să ocupe capitala. „Într-adevăr”, exclama acesta „armistițiul pe care l-am încheiat este peste așteptările noastre”.³

² Hasan Babacan and Servet Avşar (eds), *Meşrutiyet Ruznamesi Cavid Bey* 3. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014), 559.

³ Gwynne Dyer, “The Turkish Armistice of 1918: 2: A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros,” *Middle Eastern Studies*, 8.3 (October 1972), pp. 313-348 (337).

Puțini au fost cei care și-au păstrat optimismul în zilele care au urmat. La o săptămână de la încheierea armistițiului, guvernul în funcție s-a autodizolvat după consultări cu sultanul. Demisia marelui vizir, cel mai înalt demnitar civil, s-a datorat faptului că unicul partid din imperiu a acceptat să se desființeze. După ce s-a aflat un deceniu la putere, colapsul Comitetului Uniunii și Progresului (CUP), aflat la guvernare, a sfâșiat țesătura sistemului politic otoman. Domnia de fier a CUP-ului, sau a Junilor Turci cum au fost adesea numiți, polarizase de mult timp atât statul cât și societatea. Pe durata celor zece ani cât se aflase la putere, CUP purtase și pierduse trei războaie și scosese în afara legii orice dizidență. Conducătorii Junilor Turci luaseră puterea în 1908 în numele principiilor libertății și egalității în fața legii. Un deceniu mai târziu, CUP lăsase în mod sistematic fără drepturi un mare număr de cetățeni, cei mai mulți dintre aceștia creștini. Sute de mii au fost uciși. Odată ce partidul a fost desființat, iar conducătorii săi au fost trimiși în exil, îndoiala și animozitatea au început să se întindă peste capitală. Contrar unor afirmații anterioare, la mijloc de noiembrie au ajuns la Istanbul primele contingente ale unei armate de ocupație. Perspectiva unei capitale sub ocupație, așa cum un ofițer superior își amintea, a scos la iveală o sciziune profundă în sânul societății. În Beyoğlu, cartierul tradițional al străinilor din capitală, apariția la docuri a navelor britanice și franceze a fost salutăată cu mare bucurie. „Toate casele, prăvăliile, hotelurile și restaurantele au fost împodobite ca și când ar fi fost o mare sărbătoare”, își amintește ofițerul. Mai degrabă decât să regrete apropiata ocupație, locuitorii cartierului, cei mai mulți creștini, au întâmpinat prezența britanică, franceză și grecească ca pe un moment al eliberării. Starea de spirit în oraș era, cu toate acestea, cu totul sumbră. În cartierele predominant musulmane precum Eminönü, Topkapı și Eyüp, străzile erau întunecate și pustii. Cu excepția „mieunatului unor pisici flămânde și lătratului disperat al unor câini vagabonzi”, vocile se făceau arareori auzite. Pe fondul vremii umede și al familiilor îndurerate, ofițerul sus-amintit și alții ca el „tremurau din cauza unui sentiment de catastrofă și de doliu”.⁴

⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Mütareke ve Sürgün Hatıralar* (Istanbul: Doğu Kitabevi, 2010), 48-49.

Astfel de imagini sunt interpretate adeseori drept ultime semne de viață ale Imperiului Otoman. Cele mai multe relatări despre înfrângerea din 1918 tind să accentueze ceea ce pare un adevăr evident: ținând pasul cu vremurile statul otoman ajunsese la sfârșit. Fiecare dintre vechile dinastii ale Europei Răsăritene, Romanovii, Habsburgii și Hohenzollernii au fost îndepărtați de la putere înainte ca iarna anului 1918 să se fi încheiat. Revoluția a început să plutească în aer în vreme ce state noi au luat locul imperiilor. Timpurile erau dominate de republici care clamau voința națiunii. Luând în calcul ceea ce s-a întâmplat și ceea ce avea să se mai întâmple, ziua de 30 octombrie pare un reper potrivit pentru a marca ultimele clipe ale Imperiului Otoman.

Este la fel de tentant să considerăm sfârșitul Imperiului Otoman drept un eveniment de mult timp așteptat. Timp de generații, politicienii Europei au discutat despre sfârșitul imperiului ca despre o posibilitate, una bazată pe ceea ce părea a fi o serie îndelungată de dezastre. Pentru unii, colapsul statului otoman a început cu înfrângerea sub zidurile Vienei în 1683. Sosirea oportună a armatei polone de sprijin în apropierea Vienei a provocat o retragere otomană de pe urma căreia imperiul nu și-a mai revenit niciodată.

De-a lungul secolului al XIX-lea, oamenii de stat și jurnaliștii europeni au prezis regulat prăbușirea Imperiului Otoman. Dovezile, în funcție de moment, păreau clare ca lumina zilei. Odată cu începutul secolului, imperiul a continuat să cedeze teritorii în Europa, Asia și Africa. Guvernul de la Istanbul s-a străduit să facă față dezordinilor civile din cuprinsul hotarelor sale. Vistieria statului a balansat între austeritate și bancrută. Așa cum au concluzionat mulți observatori, lista interminabilă de eșecuri a fost cea care i-a adus în 1918 pe otomani pe marginea prăpastiei.

Totuși, a spune că prăbușirea Imperiului Otoman era inevitabilă presupune ignorarea unui număr de indicii contrare. În ciuda unor decenii de contracție teritorială, legitimitatea dinastiei osmane rămăsese, fapt remarcabil, cu totul intactă. Supușii din întregul imperiu continuau să răspundă chemării la arme în ciuda unor repetate eșecuri. Sprijinul elitei și al poporului a sporit odată cu răspândirea naționalismului.

Naționalismul otoman, așa cum era conceput de mulți cetățeni, s-a dovedit a fi destul de flexibil pentru a le capta loialitatea. Nu era nevoie să ai ca limbă maternă turca, *lingua franca* din imperiu, pentru a o adopta ca limbă comună a națiunii. Albanezi, arabi, armeni, turci, greci și bulgari s-au dovedit în mod repetat dedicați supraviețuirii imperiului în ciuda unor neînțelegeri asupra unei multitudini de probleme. Oameni de religii diferite îl puteau accepta pe sultan în dubla sa calitate de stăpân al teritoriilor otomane și calif al lumii islamice. În Marele Război, cetățenii musulmani, creștini și evrei au împărtășit dorința de a lupta și de a muri în ceea ce guvernul sultanului definea drept un *jihad* împotriva dușmanilor Islamului. Războiul și incertitudinea au zdruncinat încrederea unui mare număr de cetățeni în anii premergători Primului Război Mondial. Este neîndoielnic că un mare număr de cetățeni au luat în calcul posibilitatea disoluției imperiului și, este la fel de adevărat, că mulți otomani și-au bleșemat guvernul pentru tot felul de greșeli, inclusiv folosirea violenței împotriva lor. Cu toate acestea, dacă urmărim cu atenție istoria imperiului pe durata Primului Război Mondial, nu se poate să nu fim mirați de rezistența statului otoman și de persistența legitimității sale în ochii cetățenilor săi de origini diferite.

Rămâne, totuși, faptul că Imperiul Otoman s-a prăbușit. Această istorie, este spusă, în mod obișnuit, ca o poveste de lungă durată care se întinde pe durata unor decenii dacă nu chiar secole. În această versiune a faptelor, evenimentele de după 1918 sunt adesea prezentate drept un post-scriptum. Marele Război pare să fi pronunțat un verdict definitiv asupra viabilității statului otoman. Odată cu pierderea provinciilor levantine și arabe, în stăpânirea imperiului mai rămâneau doar Asia Mică și o porțiune din Tracia europeană. Confrunțați cu ocupația și pierderi teritoriale suplimentare, sultanul și apropiații săi au opus slabă rezistență cererilor Aliatilor. Cu toate acestea, acceptarea acestor condiții de către conducerea de la Istanbul s-a dovedit crucială pentru instituirea unui nou stat, Republica Turcia, care a luat locul imperiului. Apărută după emergența statelor-națiune din Estul Europei, întemeierea Turciei, a cărei centru se afla în Anatolia, este considerată ca reflectând o situație mai legitimă și mai viabilă. Anul 1918 și evenimentele imediat următoare

ar fi permis turcilor, populația prezumată a fi majoritară în Turcia, să întemeieze un stat propriu. Odată cu nașterea Turciei, popoarele din afara hotarelor vechiului imperiu s-au adaptat colapsului otoman. Lumea de după tratatul de la Versailles a evoluat. Istoria a dovedit, în cele din urmă, că domnia imperiilor, a monarhilor și a califilor reprezenta o relicvă a trecutului.

Intenția acestei cărți este una dublă. Cea dintâi și cea mai importantă este încercarea de a refocaliza istoria ultimilor ani ai Imperiului Otoman. În fapt, toamna anului 1918 nu a însemnat dispariția sultanatului otoman. A marcat, în schimb, începutul unei perioade extrem de frământate, în care războiul și negocierile au pus sub semnul întrebării viitorul imperiului. În cei patru ani care au urmat, ofițeri și oameni de stat imperiali au luptat din greu împotriva unor șanse nefavorabile cu speranța restaurării suveranității și prestigiului imperiului. În 1922 această luptă a atins o relevanță care nu se mai limita la teritoriile în continuă diminuare supuse sultanului.

Foști cetățeni ai imperiului din Europa, Orientul Mijlociu și Nordul Africii, precum și oameni aflați la mare depărtare au sprijinit și au urmat lupta otomanilor în Anatolia. Cel puțin pentru o vreme a fost vorba de un conflict care s-a încadrat într-un efort mai larg de rezistență împotriva dominației britanice, franceze sau rusești. Ca o ironie, succesul acestei campanii de independență a fost fatal pentru pretențiile la tron ale sultanului și familiei acestuia. Când sfârșitul a sosit în sfârșit, cea mai prețuită categorie de slujitori ai imperiului, adică generalii și soldații, au decis că sosise timpul ca statul otoman să devină istorie.

Pentru a înțelege această separare de imperiu și de sultan trebuie ținut seama de gravitatea pierderilor suferite în perioada respectivă. Pentru cei care rămăseseră cetățeni ai Imperiului Otoman în 1918 greutățile și nevoile erau de mult timp o obișnuință. Ceea ce avea să urmeze după armistițiul din 1918 s-a dovedit, pentru mulți, o încercare și mai dureroasă. Violența luptelor din Anatolia dintre 1918 și 1922 a însemnat un tribut de sânge cumplit lăsând în urmă milioane de morți, mutilați sau deznădăcinați. Mult mai greu de estimat sunt costurile culturale și sociale ale perioadei respective. Regiuni întinse din teritoriile

rămase în cuprinsul imperiului erau pustii, comunitățile aflate acolo de secole fiind cu totul distruse. Ororile epocii au întreținut deziluzia politică resimțită de un număr crescând de cetățeni. În 1922 evenimentele păreau să fi lăsat prea puțin loc pentru nostalgie. Un imperiu care să reprezinte mai multe credințe și limbi nu mai părea viabil. Drept urmare, dinastia otomană a fost răsturnată și repudiată pentru păcatele ce i se atribuiău, deopotrivă din trecut și din prezent. O bună parte a acestei cărți încearcă să clarifice acea epocă întunecată.

Ni se va scuza faptul că această istorie este relevantă în primul rând pentru turci. Este vorba, totuși, de o perioadă care a fost martora nașterii Republicii Turcia și care poartă pecetea întemeietorului său, Mustafa Kemal Atatürk. Mai mult decât atât, este un moment sărbătorit ca act de naștere al Turciei. „Lupta Națională” (*Milli Mücadele*) așa cum este denumită adeseori această epocă continuă să fie privită atât drept momentul cel mai întunecat, dar și cel mai luminos al istoriei țării. Ca epocă marcată de ocupația străină și de o violență de neimaginat ea reprezintă momentul celor mai mari temeri și umilințe ale Turciei. În același timp însă, victoria obținută de Atatürk și de susținătorii săi este aclamată ca episod al unei bine-meritate izbăviri care a pus bazele întemeierii unui stat demn de admirația națională și internațională.

O analiză mai aprofundată a epocii dezvăluie o istorie ce are încă o foarte mare relevanță. În timp ce turcii consideră anii 1918-1922 drept războiul lor de independență (*İstiklal Harbi* sau *Kurtuluş Savaşı*) perioada în cauză are conotații mult mai amare pentru alte popoare. Luptele derulate în epocă au fost ultimele dintr-o succesiune de violențe care au distrus comunitățile creștine din Anatolia. A fost, totodată, o epocă care a cunoscut apariția și apoi dispariția unei mișcări de întemeiere a unui stat kurd independent, un rezultat care rămâne evaziv și astăzi. Perspectiva colapsului otoman a avut impact și asupra unor popoare și state de dincolo de hotarele imperiului. Evoluțiile din Anatolia au aprins imaginația și activismul unor mișcări naționale care s-au extins din Maroc până în India. Pentru Marea Britanie și Franța lupta pentru viitorul sultanatului otoman a constituit un avertisment sever în privința

viitorului propriilor lor imperii. Pentru Statele Unite perioada s-a dovedit una de acomodare cu politica Orientului Mijlociu.

Pe scurt, obiectivul acestei cărți este să însuflească viața unui subiect care de multe ori este tratat destul de neclar. Este o încercare de a plasa într-un context mai larg evoluțiile care prefațează evenimentele din Orientul Mijlociu în sec. XX-XXI. Tensiunile analizate de acest studiu sunt menite să ofere un punct de referință pentru înțelegerea provocărilor majore în desfășurare din vechea lume otomană, în special cele referitoare la identitate și la relațiile cu Occidentul. În sfârșit, cartea încearcă să dea importanță și semnificație unor voci și unor experiențe adeseori neglijate în repovestirea sfârșitului imperiului. Prăbușirea Imperiului Otoman nu este o poveste turcească și nici una strict legată de teritoriile pe care le-a stăpânit cândva. Este o istorie care se referă la un moment important la relațiilor internaționale din lumea modernă, moment ce rezonază încă în ziua de azi.

Chestiuni nerezolvate: ce s-a întâmplat cu adevărat între 1918 și 1922?

Odată ce au izbândit, conducătorii revoluției ruse s-au grăbit să prezinte căderea dinastiei Romanovilor drept un rezultat firesc al istoriei. Societatea rusă îndurase mult timp dominația țarilor și a aristocrației imperiale. Imperiul însuși, potrivit expresiei celebre a lui Lenin, era o veritabilă „temniță a popoarelor” răspândite în Eurasia. Condițiile îngrozitoare create de Marele Război, precum și planul foarte bine pus la punct al bolșevicilor, au dus la sfârșitul vechiului regim. Cu toate acestea, în versiunea epică despre desfășurarea evenimentelor care au condus la cele întâmplate în octombrie 1917, Troțki a avut grijă să menționeze că revoluția nu a provocat o schimbare subită. Diverși demnitari din Palatul de Iarnă îmbrăcați „în albastru cu gulere roșii și împletituri aurii” au continuat să își desfășoare activitățile în dimineața în care bolșevicii au luat puterea. O parte a presei oficiale a continuat să mențină aparența unei

situații aflate sub control o atitudine comparabilă pentru Troțki cu „unghiile și părul care continuă să crească pe un cadavru”.⁵

Specialiștii istoriei contemporane au continuat, de atunci, să adauge multe nuanțe înțelegerii și consecințelor revoluției ruse. Prăbușirea dinastiei Romanovilor a declanșat, cu siguranță, schimbări radicale în interiorul statului și societății. Stâlpii de bază ai puterii imperiale precum nobilimea și clerul (fie el ortodox sau ne-creștin) au fost îndepărtați pe măsură ce bolșevicii și-au consolidat puterea în lunile și anii care au urmat. Pe de altă parte, există elemente de continuitate care trec dincolo de ruptura produsă în 1917. Uniunea Sovietică a preluat mult din vechiul imperiu rus chiar dacă a făcut-o invocând promovarea revoluției în rândul muncitorilor și țăranilor din alte regiuni. Trecerea de la stăpânirea rusă la cea sovietică nu a fost foarte limpede. După ce Armata Roșie a ocupat Georgia în 1921, Lenin l-a criticat pe Stalin pentru că a impus o administrație comunistă nouă afirmând că elemente ale vechiului regim au supraviețuit la Tbilisi după ce „au fost unse cu mir sovietic”.⁶ Provocarea de a remodela imperiul potrivit principiilor unui stat comunist a fost ușurată de adoptarea, în cele din urmă, a ceea ce un istoric a definit drept o politică generală de „acțiune pozitivă”. În 1923 Moscova se angajase să dezvolte mișcarea națională în rândul multor popoare din Uniunea Sovietică în speranța că cetățenii vor ajunge să îmbrățișeze comunismul și să abandoneze capcanele burgheze ale naționalismului („Luăm măsuri pentru dezvoltarea la maxim a culturii naționale” afirma Stalin „astfel încât să se epuizeze cu totul și, prin aceasta, să creăm bazele organizării unei culturi socialiste internaționale”).⁷ Pe măsură ce timpul a trecut, guvernul sovietic s-a adaptat la alte capcane aparente ale vechiului regim imperial. Crearea unui extins sistem de supraveghere s-a bazat pe modele și metode ale Rusiei țariste. Experiența și chiar persoane din

⁵ Leon Trotsky, *History of the Russian Revolution* (Chicago: Haymarket Books, 2008), 800, 818.

⁶ Andreas Kappeler, *The Russian Empire: A Multi-ethnic History* (London: Routledge, 2014), 371.

⁷ Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 2001), 5.

perioada țaristă au oferit inspirație pentru a pune capăt „banditismului” din rândul cazacilor și rebeliunilor din Asia Centrală.⁸ La izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial elemente ale culturii imperiale fuseseră reabilitate și chiar aclamate. Stalin însuși nu a văzut nicio contradicție ideologică în producerea filmelor *Alexandru Nevski* și *Ivan cel Groaznic* care celebrau doi predecesori ai Romanovilor. Cu toate că a interzis *Ivan cel Groaznic* pentru critica voalată la adresa regimului său, comemorarea trecutului imperial al Rusiei a supraviețuit morții lui Stalin. Acestea și alte incongruențe de acest fel i-au făcut pe unii să sugereze că imperiul rus a supraviețuit sub conducerea sovietică.

Ambiguitățile abundă și în alte cazuri de colaps al imperiilor. În februarie 1912, împărăteasa văduvă, Longyu, a cedat presiunii populare și a acceptat abdicarea dinastiei Qing. Totuși, sfârșitul erei Manchu în China nu a însemnat dispariția cu totul a imperiului construit. Ca și sovieticii, succesorii dinastiei Qing s-au străduit să controleze teritoriile care fuseseră stăpânite anterior de imperiu. Afirmarea sau reafirmarea stăpânirii de la Beijing a generat întrebări importante cu privire la menirea revoluției care răsturnase dinastia Qing. Sun-Yat Sen, fondatorul Republicii China, a justificat pretențiile Beijingului la vechile granițe ale imperiului prin armonia dintre stat și popor (sau prin faptul că era vorba de o singură „rasă”) din vremurile vechii dinastii Qin.⁹ La rândul său, Mao a acceptat principiul potrivit căruia China, ca stat, s-a născut după un mileniu de stăpânire dinastică. Mai mult decât atât, guvernul său a îmbrățișat caracterul multiethnic al identității chineze, o credință care se face atât ecoul politicii sovietice cât, în mod ironic, al dinastiei Manciuriene.

Evoluția Iranului de-a lungul secolului al XX-lea oferă un exemplu mai modest, dar nu mai puțin interesant prin mănunchiul de paradoxuri. Spre deosebire de cazul Imperiului Otoman, familia domnitoare din Iran

⁸ Peter Holquist, “To Count, to Extract, and to Exterminate: Population Statistics and Population Politics in Late Imperial and Soviet Russia,” in Ronald Suny and Terry Martin (eds.), *A State of Nations: Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 111-144.

⁹ Peter Zarrow, *After Empire: The Conceptual Transformation of the Chinese State, 1885-1924* (Palo Alto, California: Stanford University Press, 2012), 287.

a supraviețuit Primului Război Mondial în ciuda ocupației străine și a violențelor.

Odată cu înlăturarea Qajarilor, dinastia domnitoare în Iran, în 1925, monarhia a supraviețuit încă o jumătate de secol prin dinastia Pahlavi. Cu toate acestea, grație reformelor din anii 1930, Iranul a încetat să mai fie un imperiu. Decizia lui Reza Shah din 1935 de a schimba numele țării din Persia în Iran reflectă pretenția de a domni peste un stat-națiune compus dintr-un singur popor cu o singură cultură (punct de vedere contrastant cu cel al predecesorilor Qajari). Repudierea formală a statutului Iranului de imperiu și a monarhiei s-a făcut mult mai târziu odată cu întemeierea Republicii Islamice în 1979.

Asemenea căderii Romanovilor sau dinastiei Manciuariene, sfârșitul Imperiului Otoman reprezintă un eveniment ce include contradicții și dileme. Nu există vreo explicație simplă și nu se poate spune, de exemplu, de când statul otoman a încetat să mai existe. Este foarte plauzibil să se propună o combinație de date. Se poate argumenta că imperiul a luat sfârșit atunci când adunarea imperială a aprobat o nouă constituție în aprilie 1921. Prin acest document, care a rămas în vigoare până la Constituția Republicii Turce din 1924, dinastia Otomană era deposedată de toate puterile și prerogativele privind statul. Mai mult, constituția din 1921 este cea care a adoptat formal numele de Turcia. Se poate susține că data de 30 octombrie 1922 este mai relevantă ca moment al prăbușirii imperiului. În acea zi Adunarea Națională a decis să abolească titlul de sultan. Prin aceasta organul reprezentativ era de acord că „Imperiul Otoman și sistemul său autocratic s-au prăbușit laolaltă”.¹⁰ Decizia dizolvării instituționale a sultanatului nu a însemnat sfârșitul complet al domniei Otomanilor. La două zile după vot, Adunarea a acceptat să se folosească de serviciile familiei domnitoare și i-a permis celui mai în vârstă membru să păstreze titlul de calif. Deși nu deținea nicio autoritate politică, Mustafa Kemal a recunoscut că un calif otoman ar fi continuat să fie privit „drept o figură importantă care este fundamentală Turciei”.¹¹

¹⁰ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, October 30, 1922, 293.

¹¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, Cilt: 24, November 1, 1922, 311.

În chip fatidic această soluție a durat ceva mai mult de un an. În iarna lui 1924 Adunarea Națională nu numai că a proclamat Republica, dar a abolit și funcția de calif. La acel moment nu mai exista nici un dubiu că Imperiul Otoman a luat pe deplin sfârșit. Politicile identitare fac și mai greu de interpretat prăbușirea Imperiului Otoman ca eveniment istoric. În chip convențional ceea ce s-a întâmplat între 1918 și 1922 pare limpede: un imperiu multi-național s-a dezmembrat și în urma lui au apărut state naționale pe criterii etnice.

Din această perspectivă desființarea instituției sultanale apare similară cu revoluțiile care au dus la dezmembrarea Imperiului Habsburgic. Ca și în cazul Casei de Austria, putem considera Turcia drept o consolidare a majorității turce în teritorii care îi aparțineau din punct de vedere istoric. O astfel de comparație nu rezistă însă în fața anumitor realități. Demografia Anatóliei, de exemplu, a fost un subiect intens de dezbateră în anii care au premers semnării armistițiului. A afirma că în 1918 Anatólia era indiscutabil turcească, înseamnă a ignora mari grupuri de populație care nu se considerau de origine turcă. În ciuda dezno-dământului, mărturii contemporane arată că exista destulă confuzie în privința a ceea ce însemna să fii turc. Până în 1922 au fost destule dispute chiar în rândul susținătorilor lui Atatürk în legătură cu acest subiect.

Chiar numele Turciei creează complicații suplimentare. Timp de secole, ținuturile conduse de la Istanbul nu au fost cunoscute sub o singură denumire. În limbajul oficial reprezentanții imperiului au folosit diverse denumiri precum Sublima Poartă (Devlet-i Aliyye) sau, ceva mai târziu, Statul Otoman (Osmanlı Devleti) aceasta din urmă devenind cea mai răspândită. Străinii și, într-o oarecare măsură, localnicii, s-au referit la imperiu ca la Turcia ca urmare a faptului că lingua franca a cârmuirii era turca. O complicație în plus s-a datorat folosirii termenului de imperiu (imparatorluk) în relație cu statul. Când anume și de ce otomanii și-au desemnat țara ca un imperiu nu este foarte clar. S-ar putea spune, ca o simplă speculație, că este un rezultat al stilului afectat al secolului al XIX-lea. Dacă alte state și dinastii importante, precum Marea Britanie sau Habsburgii, de exemplu, stăpâneau imperii vaste, de ce nu s-ar fi aplicat termenul și conducerii otomane? Ca o ironie, numele Turcia a căpătat o

rezonanță aparține către sfârșitul secolului al XIX-lea. Din acel moment folosirea termenului a început să fie favorizată de naționaliști care considerau că spiritul național rezidă în rândul musulmanilor care vorbeau limba turcă. Cu toate acestea, în 1922 ambiguitatea încă domnea. „Turcia” și „Imperiul Otoman” au rămas interșanjabile și nu au purtat întotdeauna o conotație explicit etno-naționalistă. Acest aspect face și mai complexe evenimentele derulate după 1918. Chiar și printre cei mai radicali naționaliști turci, semnificația anilor imediat posteriori războiului a rămas neclară în deceniile care au urmat. Ani de zile după ce dinastia a fost îndepărtată, ideologii ai Turciei au afirmat că Republica lui Atatürk a fost o manifestare în versiune nouă a statului cârmuit odinioară de Otomani. Diferența post-factum a constat în aceea că Republica a fost un stat mai legitim, mai modern, mai reformat și mai legitim în termeni de stat-națiune.

A limita discuția despre colapsul otoman doar la aspectele politice ar fi însă o eroare. Mărturiile din epocă arată limpede că anii de sfârșit ai imperiului au fost caracterizați de lucruri mai dureroase și mai înspăimântătoare decât dispariția unui regim. În termeni sociali violența care a însoțit dispariția ordinii otomane a fost de proporții apocaliptice. În consecință, puțini dintre cei care au trăit sfârșitul imperiului văd lucrurile în mod nuanțat. Ceea ce s-a întâmplat între 1918 și 1922 nu a fost atât o dezmembrare a unui stat, cât o distrugere a unor culturi și a unor întregi comunități. Din acest punct de vedere vom încerca să prezentăm o istorie mai cuprinzătoare a sfârșitului imperiului. Violența epocii a fost necruțătoare și a lăsat puține comunități neatinsse. În principiu, aceasta va fi o poveste pe care turcii, grecii, armenii, arabii și kurzii ar putea și ar trebui să o asume în mod identic. În această privință prăbușirea Otomană a fost definitivă.

Sfârșitul Imperiului Otoman și provocarea surselor

Ca mulți alții care au supraviețuit anilor respectivi, J. Michael Hagopian a privit sfârșitul Imperiului Otoman ca o perioadă a despărțirilor și abandonului. Avea în jur de nouă ani atunci când ultimul sultan

otoman a fost depus. Până la acea vârstă, fusese scutit de cele mai cumplite orori care au afectat orașul său natal, Harput. Fiind martor al sosirii unor refugiați alungați din casele lor a știut că războiul afectează diferite regiuni ale țării. Decenii mai târziu a mărturisit că era conștient că el, ca armean, a trăit o viață distinctă și subordonată în Imperiul Otoman. Cu toate acestea, știa că tatăl său, cel mai important doctor din oraș, i-a oferit un confort și o siguranță de care puțini se puteau bucura. Vorbind cu puțin înainte de moartea sa, la vârsta de 97 de ani Michael Hagopian nu a putut aminti vreo calamitate care să marcat amintirile sale despre țara pe care abandonat-o. Cu excepția unor probleme de sănătate, anii copilăriei sale erau dominați de amintiri dragi. Când el și familia sa au părăsit Harput pentru totdeauna acest lucru s-a petrecut în confortul relativ al unui Ford model T. Șansa de a merge într-un automobil a făcut din plecare mai mult o aventură. „Nu am avut nici un fel de amărăciune” a afirmat în 2010. „Mâhnirea apare mai târziu decât în momentul în care îți părăsești casa și o resimți și acum”.¹²

Michael Hagopian își va petrece o bună parte din viața de adult adunând amintirile altora care au trăit îndeajuns spre a-și aminti de căderea Imperiului Otoman. Pe parcursul unei cariere de 40 de ani a călătorit prin lume filmând și intervievând pe alții care au supraviețuit violențelor Primului Război Mondial și perioadei imediat următoare. Cu puțin înainte de moarte, avea adunate mărturiile a peste 400 de supraviețuitori și martori oculari (povestite în engleză, turcă, armeană, greacă, arabă și cinci alte limbi).¹³ Multe dintre interviuri, trebuie să o spunem, sunt dificil de urmărit. În ciuda trecerii timpului majoritatea celor intervievați de Hagopian rămăseseră afectați de lucrurile teribile la care fuseseră martori și pe care le trăiseră: crime, violuri, tortură, înfometare. Mulți dintre cei care au acceptat să fie filmați erau copii în momentul prăbușirii imperiului un fapt care nu diminuează neapărat

¹² Karen Jungblut, “Hagopian, J. Michael,” USC Shoah Foundation Visual Archive Online, 4:20:28 <http://vhaonline.usc.edu/viewingPage?testimonyID=54836&returnIndex=1> June 23, 2010.

¹³ “Award-Winning Filmmaker J. Michael Hagopian Dies at 97,” *Asbarez* December 13, 2010.

detaliile sau claritatea amintirilor lor. În ciuda violențelor pe care le-au îndurat sau la care au fost martori, cei intervievați au prefațat adesea relatările lor cu amintiri sentimentale. Mulți rămăseseră atașați de vechile lor case, de vecini, de satele din regiune, prieteni și rude. Luată la un loc, colecția de mărturii a lui Hagopian oferă spectatorului de astăzi ceva ce cele mai multe dintre istorii nu reușesc să transmită. Grație acestor interviuri imperiul și dispariția sa apar mult mai puțin abstracte sau rupte de prezent. Privind fețele bărbaților și femeilor care odinioară au fost cetățeni otomani, privitorul are șansa să înțeleagă și să fie parte a istoriei într-o manieră autentică și reală.

Colecția de film a lui J. Michael Hagopian reprezintă una din mai multe arhive de istorie orală dedicate ultimilor ani ai Imperiului Otoman. Probabil că cea mai mare și mai veche colecție de acest tip se află în Grecia, la Thessalonic. Asemenea colecției lui Hagopian, cercetătorii care au strâns interviuri păstrate la „Centrul de Studii pentru Asia Mică” au intenționat să documenteze ororile care au însoțit colapsul imperiului. Multe dintre înregistrările dintr-o colecție de peste 5.000 sunt destul de vechi unele datând din anii 1930. În pofida unor diferențe privind locul de origine și originea socială a celor intervievați, toate mărturiile păstrate la „Centrul de Studii pentru Asia Mică” provin de la greci obligați să părăsească Anatolia în 1922. Dificultatea înțelegerii acestei experiențe colective provine dintr-o problemă ce se regăsește în filmele lui Michael Hagopian. Scopul lui Hagopian a fost de a prezenta și comemora genocidul împotriva armenilor otomani. Tragediile detaliate în colecția sa și altele asemenea sunt limitate la experiențele trăite de creștini. Brutalitatea îndurată și exilul pe care aceste mărturii le reflectă prezintă guvernul otoman în culori foarte întunecate. Deși există amintiri plăcute despre vecinii din trecut și despre orașul abandonat, tonul interviurilor este, în general, unul dominat de amărăciune, suferință și trădare. În consecință, societatea otomană apare drept una puternic divizată. Întrucât perioada a culminat cu expulzarea totală a grecilor și armenilor din Anatolia, sfârșitul imperiului este prezentat ca un dezastru complet pentru creștini. În ciuda unor dificultăți pe care le-ar fi putut îndura, turcii musulmani apar drept transgresorii și învingătorii acestei perioade. Dacă

privim doar prin ochii grecilor deportați, politica de după depunerea sultanului pare lipsită de complexitate. Și alte colecții de istorie orală, prin modul în care au fost constituite, au încercat să evidențieze câștigurile turcilor pe socoteala creștinilor uciși sau deportați. Înregistrări păstrate la „Institutul Zoryan” din Toronto și Boston sunt semnificative numeric (800 de interviuri pe bandă sau film), dar se rezumă, la rândul lor, la istorii orale ale armenilor care au supraviețuit genocidului din 1915. Contrabalansarea punctelor tari, respectiv slabe ale acestor surse de istorie orală rămâne o sarcină anevoioasă. Cu excepția unor eforturi private restrânse, nu există un echivalent turcesc al arhivelor de istorie orală păstrate la Thessalonica sau la Institutul Zoryan. Până astăzi cercetătorii turci au publicat doar un singur volum ce cuprinde mărturiile orale din perioada 1918-1922. (Cartea conține extrase din 65 de interviuri se referă în mare parte la ocuparea orașului Izmir de către greci după Primul Război Mondial). O situație încă și mai puțin favorabilă există pentru teritoriile arabe ce au făcut parte din imperiu. Deși pot fi menționate diferite studii bazate pe interviuri cu martori ai sfârșitului imperiului, nici un stat din Orientul Mijlociu arab nu deține resurse asemănătoare cu arhiva adunată de J. Michael Hagopian sau de „Centrul de Studii pentru Asia Mică”. Cu excepția perspectivei unor ziare regionale ale timpului, se știe mult mai puțin despre felul în care localnicii au înțeles sfârșitul Imperiului Otoman la Ierusalim, Damasc, Kirkuk, Medina sau Bagdad. Este inutil de adăugat că absența unei arhive de istorie orală nu a diminuat numărul de lucrări referitoare la dispariția Imperiului Otoman. Dimpotrivă, în ultimul secol a fost publicat un imens corpus de cărți și studii. Marea majoritate a acestor cercetări sunt în limba turcă și au fost publicate, în mare măsură, pentru o audiență de limbă turcă. Drept exemplu, *Worldcat* listează peste 3.500 de cărți care se referă la istoria „revoluției” din Turcia între 1918-1922 dintre care 3.000 sunt tipărite în limba turcă. Nu au fost incluse în această estimare numărul mare de memorii sau de articole în presa de popularizare referitoare la colapsul Imperiului Otoman.

Această masă de lucrări constituie, mai mult decât orice altă sursă de influență, punctul de referință pentru numărul de lucrări de popularizare scrise despre sfârșitul imperiului. Pentru a înțelege multe

dintre contradicțiile și omisiunile amintite în paginile anterioare este necesar să explicăm cum sursele și istoriile în limba turcă au ajuns să domine modul în care este relatată dispariția imperiului. În ciuda unor relatări individuale datând din jurul anului 1922, cele mai multe lucrări în limba turcă referitoare la colapsul imperiului au fost publicate la peste un deceniu de la sfârșitul Primului Război Mondial. La acel moment, guvernul turc impusese deja o manieră strictă a felului în care istoria trebuia spusă. Mustafa Kemal Atatürk a fost cel care a stabilit maniera în care dispariția imperiului trebuia să fie prezentată. În faimosul său discurs rostit, în 1927, în fața partidului său de guvernământ, Mustafa Kemal a prezentat propria versiune a evenimentelor dintre 1918 și 1922. Narațiunea „Discursului” sau „Nutuk” așa cum a fost denumită cuvântarea, a evidențiat deopotrivă lecțiile istorice și morale ce puteau fi însușite de cetățenii republicii. Așa cum discursul a subliniat, imperiul a fost condamnat să se prăbușească, de două păcate. Mai întâi, guvernul otoman a încetat să mai reprezinte cu adevărat interesele și aspirațiile turcilor care, a subliniat Atatürk, constituiau din punct demografic și istoric nucleul imperiului. În calitate de centru al unui imperiu multi-național, Istanbulul a permis să fie subminat de interesele unor „minorități” precum cea greacă sau cea armeană.

În al doilea rând, dinastia domnitoare, condusă de ultimul sultan Mehmed al VI-lea Vahideddin a trădat națiunea turcă prin cedarea teritoriului și suveranității către Aliații învingători. În loc să se dedice luptei împotriva francezilor, britanicilor și grecilor, sultanul a încercat să înăbușe Mișcarea Națională a lui Mustafa Kemal în speranța de a-și menține tronul. Pentru acestea, dar și pentru alte greșeli, imperiul a trebuit dezmembrat și dinastia domnitoare înlăturată. A permite unui moștenitor al dinastiei să rămână în Turcia ca sultan, calif sau simplu cetățean, a subliniat Mustafa Kemal, „nu ar fi fost pur și simplu niciodată compatibil cu rațiunea, patriotismul sau naționalismul”.¹⁴

În anii de după Nutuk, a început să prindă contur o istorie oficială care a urmat versiunea lui Atatürk. În momentul morții lui Kemal în 1938,

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, ed. Bedi Yazıcı (Istanbul: n.p., 1995), 805.

regimul de la Ankara a finanțat munca unor diverse instituții academice însărcinate să dezvolte concluziile de bază ale „Discursului”. Printre cele mai importante forumuri dedicate istoriei oficiale s-a numărat Institutul Istoriei Revoluției. Întemeiat în 1934 în campusul Universității din Istanbul, institutul a finanțat elaborarea unui curs oficial și a unui text dedicat explicării semnificației prăbușirii imperiului și consecințelor imediate. Rezultatul final al acestui proiect a fost cursul intitulat „Istoria Revoluției” (*İnkılab Tarihi*). Pe lângă reluarea versiunii evenimentelor propusă de Mustafa Kemal, „Istoria Revoluției” a prezentat perioada post 1918 drept o luptă care a opus națiunea turcă loială unui număr mare de dușmani interni și externi. Pe lângă puterile învingătoare europene, a existat o lungă listă de trădători și de rebeli care au urmărit să submineze lupta națională a Turciei. Grecii, armenii, kurzii, arabii și reacționarii loiali coroanei otomane au fost în egală măsură răspunzători de suferințele și umilințele îndurate de turci. „Revoluția turcă”, așa cum a subliniat al doilea președinte al Turciei, İsmet İnönü, „a început ca o mișcare militaro-politică de mici dimensiuni” care a urmărit eliberarea turcilor de ocupația străină. „Însă de la bun început a devenit o revoluție fundamental națională și politică împotriva sistemului otoman”.¹⁵ Această revoluție a fost cea care a permis ascensiunea lui Atatürk și crearea primei Republici reformatoare.

Viziunea guvernului a continuat să își pună amprenta și să influențeze în mare măsură scrierea istoriei la ani buni după moartea lui Mustafa Kemal în 1938. În deceniile care au urmat cei care au slujit alături de Atatürk au rămas fideli principalelor concluzii expuse în Nutuk în prezentarea pe care au făcut-o despre evenimente. Multe dintre memoriile scrise s-au făcut ecoul narațiunii prezentate de *Istoria Revoluției*. Lucrări memorialistice care au pus sub semnul întrebării guvernarea lui Kemal sau deciziile acestuia, precum cele scrise de Kazım Karabekir – un lider de la începutul Mișcării Naționale – au fost fie distruse, fie interzise. Între timp, contribuții publicate de cercetători

¹⁵ Mustafa Oral, “Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (1933),” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 27-28 (May-November 2001), 329.

occidentali au ajutat la consolidarea abordării doctrinare a trecutului de către guvernul de la Ankara. Admiratori ai revoluției lui Atatürk, precum orientalistul german Ernst Jaeckh, au fost printre cei dintâi și mai importanți savanți care au prezentat unei audiențe mai largi interpretarea oficială a istoriei din Turcia. În 1961 publicarea de către Bernard Lewis a lucrării *The Emergence of Modern Turkey* a marcat un moment important al validării versiunii „ortodoxe” a guvernului de la Ankara. Lewis, unul dintre savanții de frunte ai studiilor referitoare la Orientul Mijlociu din anii postbelici, s-a îndepărtat foarte puțin de la versiunea expusă în Nutuk. Prestigiul său datorat faptului că a fost unul dintre primii istorici occidentali care au cercetat arhivele otomane a dat un credit aparte concluziilor sale.

Contestarea istoriei canonice s-a făcut relativ recent. Decisivă în această direcție revizionistă a fost deschiderea tot mai mare a arhivelor naționale ale Turciei. În ultimele câteva decenii, cercetătorii au primit tot mai mult acces la arhiva otomană a primilor miniștri, care păstrează cea mai mare colecție de documente ale cărmuirii din perioada sultanilor. Relaxarea restricțiilor în privința accesului a dus la o revigorare a studiilor otomane. Ceea ce a rezultat din cercetările ultimilor ani a fost o înțelegere mai detaliată a diversității politice și sociale a imperiului, o direcție care a ajutat la susținerea caracterului cosmopolit al istoriei otomane. Această nouă direcție în interiorul domeniului de cercetare a permis perspective istorice care contestă versiunea tradițională produsă și promovată de guvernul de la Ankara. Acum mai mult ca oricând este posibil să fie surprinse aspecte ale sfârșitului imperiului care nu îi privilegiază în exclusivitate pe turci. În principiu, versiunea lui Atatürk despre evenimente nu mai este sacrosantă sau imposibil de criticat.

Se poate spune că o sursă a schimbării încă și mai influentă a rezultat din evenimentele politice recente. De la alegerea lui Recep Tayyip Erdoğan, interesul popular pentru istoria otomană a ajuns la cote fără precedent. Fie că s-a datorat folosirii referințelor istorice în discursurile lui Erdoğan din campania electorală, fie avalanșei de seriale de televiziune ancorate în trecutul otoman, imperiul nu mai trezește ecourile negative și condamnarea din epoca lui Atatürk. Deși nu a mers până

într-acolo încât să deplângă instituirea Republicii, Erdoğan laudă adesea trecutul otoman ca o epocă de aur a Turciei și a altor națiuni din imperiu. Potrivit afirmațiilor sale „excelentul sistem administrativ otoman” a menținut pacea în regiuni împărțite acum de Israel și Autoritatea Palestiniană. „Odată cu Primul Război Mondial statul Otoman s-a retras din zonă” a adăugat el. „iar din momentul acela regiunea a fost dominată de sânge, lacrimi și persecuții”.¹⁶

Interesul reînnoit față de istoria otomană nu a subminat cu totul vechile concepții asociate cu Nutuk. Dimpotrivă, noile istorii revizioniste au afectat prea puțin peisajul educațional din Turcia. *Istoria Revoluției* a rămas un curs obligatoriu la toate nivelurile educației publice din țară. Din punct de vedere al ideilor, istoria prezentată în curs a rămas fidelă narațiunii concepute în 1934. Pentru mulți locuitori ai Turciei este dificil să scapi de conservatorismul acestei istorii. Parte a acestei probleme o constituie deificarea în continuare a lui Atatürk la nivelul politicului și societății. Alături de legi care interzic orice insultă la adresa lui (o măsură promulgată prima dată în 1951) există o reținere evidentă în rândul multor turci în a pune sub semnul întrebării măsurile sale.

Asociația Turcă de Istorie, o instituție ce domină mare parte a mediilor academice turce, joacă un rol aparte în menținerea acestei reticențe culturale. La fel de importantă este și măsura în care oficialii turcii și cetățenii obișnuiți refuză să accepte versiunea „minorităților” despre sfârșitul imperiului. Pentru a înțelege această rezistență este nevoie să conștientizăm faptul că genocidul armean rămâne un fapt istoric neacceptat în Turcia. Potrivit unui sondaj din 2014 doar 9% dintre turcii care au răspuns considerau că guvernul ar avea obligația de a-și asuma răspunderea pentru genocid. O majoritate zdrobitoare au respins o astfel de idee, 24% din această majoritate adăugând că guvernul ar trebui să nu acorde nicio recunoaștere pentru suferințele armenilor otomani pe durata Primului Război Mondial.¹⁷

¹⁶ <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2988/1915-osmanli-imparatorlugunun-en-uzun-yili-sempozyumunda-yaptiklari-konusma> consulted 7 November 2019.

¹⁷ <http://edam.org.tr/wp-content/uploads/2015/01/EdamAnket2015-1.pdf> consulted 7 November 2019.

Acest consens general nu poate fi separat de insistența cu care reprezentanții statului au respins acuzația de genocid. Deportarea în masă a armenilor din 1915, așa cum Erdoğan a afirmat la un moment dat, a fost „actul cel mai rezonabil care putea fi făcut în perioada respectivă”. Cei care au fost expulzați, a adăugat, au meritat o astfel de pedeapsă din cauza „Bandelor de armeni care au ucis femei, copii și bătrâni musulmani”¹⁸.

Insistența lui Erdoğan în privința vinovăției armenilor și a suferinței musulmanilor reflectă un clișeu vechi al istoriei Turciei. Turcii, ca adversari ai armenilor, grecilor și altor „minorități” au fost cei care au îndurat cele mai mari suferințe în anii care au urmat prăbușirii imperiului. A afirma altceva înseamnă a denatura adevărul.

Astfel de tabuuri persistente au un efect vizibil asupra felului în care este scrisă istoria ultimilor ani ai Imperiului Otoman. Pe lângă influențarea tonului multor lucrări, sensibilitățile din Turcia au dat naștere unor dezbateri aprige în privința credibilității surselor turcești. Decizia un cercetător de a sublinia sau, dimpotrivă, omite anumite documente istorice, în funcție de circumstanțe, spune multe despre simpatiile sale politice. De exemplu, există în rândul savanților puternica tendință de a considera arhivele otomane drept cele mai credibile izvoare pentru cercetarea dispariției imperiului. Într-o oarecare măsură astfel de afirmații sunt justificate. Ca instituție ce și-a deschis relativ recent ușile către cercetători, arhivele otomane rămân o sursă relativ nouă și exotică. Desigur, mărturiile care pot fi extrase dintr-o astfel de arhivă sunt indispensabile pentru orice istoric care încearcă să înțeleagă guvernul imperial din interior. Cu toate acestea, sursele otomane au servit drept indicator în alte feluri. Atât cercetătorii, cât și politicienii din Turcia afirmă repetat că documentele imperiale reprezintă ultimul cuvânt în privința unei multitudini de aspecte, în special în privința persecuției armenilor și altor acuzații de violență. Această viziune a dat naștere unor dezbateri înverșunate cu privire la existența unor dovezi incriminatoare în interiorul arhivelor otomane. În ciuda lucrărilor unor savanți, un mare

¹⁸ <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/105090/-amaci-hakikati-bulmak-olan-herkese-arsivlerimizin-kapilari-sonuna-kadar-aciktir-> consulted 7 November 2019.

număr de istorici turci rămân convinși că arhivele otomane nu conțin nicio dovadă a genocidului derulat în timpul sau după Primul Război Mondial. Asprimea discuției a avut consecințe și în privința altor documente istorice. Sursele occidentale, în special rapoartele consulare britanice și franceze sunt deseori respinse pe motiv că nu sunt credibile și că au o valoare limitată. Datorită prejudecăților ce pot fi depistate în astfel de documente (mai ales disprețul față de musulmani) este de înțeles o oarecare prudență din parte cercetătorilor. Însă astfel de slăbiciuni ușor de reperat au slujit și ca explicație generală pentru multe dintre dogmele istoriei Turciei. Cum se poate pune temei pe sursele provenite de la diplomați sau misionari occidentali care au prejudecăți atât de evidente? Mărturiile din rândul supraviețuitorilor armeni și greci sunt judecate în același fel. Mai degrabă decât să accepte experiențele relatate de victime, oficialii turci și istoricii care le-au urmat ideile au insistat pe ideea că mărturiile în cauză sunt fie partizane, fie fictive.

Rezultatul unor astfel de discuții este o bibliografie care poartă un set dominant de trăsături. Istoria colapsului otoman este una spusă din perspectiva guvernanților și oficialilor. Experiențele comune, în special cele ale oamenilor obișnuiți, sunt ignorate cu excepția situațiilor în care este vorba de acte de violență. Cu excepția unor lucrări recente în domeniu, cele mai multe analize prezintă ultimii ani ai imperiului exclusiv din punctul de vedere al apariției Turciei. Din această perspectivă, căderea Imperiului Otoman este mai degrabă un cadru general pentru ascensiunea spectaculoasă a lui Atatürk. Sfârșitul imperiului este prezentat drept o serie de bătălii și confruntări politice care au permis începutul unui nou regim. Cei care s-au opus lui Mustafa Kemal, mai ales cei care au încercat să păstreze vechea ordine, sunt prezentați drept trădători și reacționari. Marii perdanți ai acestei lupte, precum armata Greciei, creștinii expulzați și reprezentanții Marilor Puteri europene sunt tratați în mod similar ca dușmani. În ciuda sângelui vărsat și a suferințelor perioadei, sfârșitul imperiului este prea puțin relatat în termeni îndurerați. În schimb, ca prolog al întemeierii Turciei, povestea spusă este una a sfidării și triumfului.

Această carte diferă de precedentele în domeniu atât prin ton cât și prin conținut. În cele ce urmează nu va fi o istorie care să servească la explicarea și exaltarea succesului final al lui Atatürk. Mai degrabă este o încercare de retrasa factorii politici și sociali care au condus la dispariția imperiului după 1918. Din perspectiva sfârșitului războiului, colapsul total al stăpânirii otomane nu era de neevitat. Mulți dintre cetățeni au sperat că imperiul va supraviețui iernii anului 1918. Această credință a persistat în rândul multora la o bună bucată de timp după semnarea armistițiului din octombrie. Reluarea luptelor dintre aliați și otomani în primăvara anului 1919 poate fi privită ca o mărturie a acestui consens. Cu toate acestea, în cei trei ani care au urmat, politici partizane au erodat toate semnele de unanimitate din rândul politicianilor de frunte. În 1922 a devenit limpede o ruptură fatală în rândul elitei imperiale. În centrul acestei falii a fost întrebarea privind cei care ar fi trebuit să guverneze: membrii fostului partid de guvernare, Junii Turci sau cei care li se opuseseră încă de la izbucnirea Marelui Război? Cele două tabere au fost radicalizate de două personalități aparte, Mustafa Kemal și sultanul Mehmed al VI-lea. Ca o ironie, în ciuda deosebirilor marcante, ambele tabere aflate în dispută au exprimat dorința de a păstra statul otoman (măcar într-o anumită formă). Doar în ultima fază a conflictului, atunci când înfrângerea aliaților a devenit certă, a fost luată în calcul disoluția imperiului.

În mijlocul luptelor care au marcat ultimii ani ai imperiului, s-a dezlănțuit o bătălie și mai profundă, una care nu a fost definită de un singur moment de confruntare. De la începutul secolului al XIX-lea, cetățenii își pusese războiul întrebarea fundamentală despre ce înseamnă să fii otoman. Din punct de vedere oficial, a fi otoman a fost definit în termeni inclusiv. Oricine, indiferent de limbă sau credință putea fi socotit drept patriot otoman atâta timp cât rămânea loial sultanului și devotat patriei (*vatan*). În realitate, caracterul vag al acestor termeni i-a nemulțumit pe naționaliștii de diferite orientări. Către sfârșitul lui 1918 întrebarea referitoare la ce înseamnă să fii otoman a atins paroxismul. În opinia multor cetățeni războiul pusese capăt posibilității reconstituirii unei societăți capabile să reunească popoare de credințe diferite. Într-o epocă

marcată de prăbușirea vechilor imperii și de apariția noilor state naționale, retorica apartenenței naționale la imperiu a început să se schimbe, deși foarte încet. Tocmai în această perioadă a început să capete contur ideea Turciei ca stat-națiune. Cu toate că înțelesul apartenenței la etnia turcă a rămas foarte puțin precis, noțiunea de otoman a fost treptat abandonată. „Noua Turcie”, așa cum a fost numită, a fost concepută după modelul altor state care au apărut în perioada postbelică mai degrabă decât sub forma unui imperiu. În centrul acestei schimbări a stat credința că majoritatea demografică dominantă a „musulmanilor și turcilor” putea determina viitorul țării. Toți ceilalți locuitori fie ei arabi, armeni, greci sau kurzi trebuiau să accepte situația sau să plece.

Disputa despre destinul imperiului a influențat evenimente dincolo de hotarele finale ale Republicii Turcia. O mulțime de popoare care fuseseră odinioară cetățeni otomani, inclusiv cele care locuiau în Levant, în Balcani și în Caucaz s-au arătat dornice să lupte în interesul imperiului mult după 1918. Pentru o vreme, unele chiar au favorizat restaurarea unui imperiu s-ar fi suprapus destul de mult peste harta premergătoare războiului. Însă pentru mulți alții nu mai exista cale de întoarcere. Evenimentele de după 1918 au servit ca moment de ruptură și ca pretext pentru afirmarea independenței și a drepturilor naționale. În întreaga lume revoluționarii potențiali din Europa, Asia și Africa au văzut politica otomană în perioada armistițiului în termeni destul de binevoitori. Pentru ei lupta pentru restabilirea suveranității guvernului sultanului constituia ecoul propriilor aspirații de rezistență împotriva imperialismului european. Oficialii de la Paris și Londra erau, la rândul lor, conștienți de implicațiile majore ale luptei pentru viitorul Imperiului Otoman. În timp ce Marele Război adusese însemnate achiziții teritoriale deopotrivă pentru Franța și Marea Britanie, oamenii de stat din ambele țări au realizat destul de repede că existau limite la pretențiile de a-și impune voința asupra teritoriilor sultanului. Pentru mulți occidentali, reluarea conflictului din Orientul Mijlociu a fost simptomatică pentru mize mult mai îndoielnice aflate în joc precum comunismul și fanatismul islamic.

Istoria prezentată în paginile care urmează, se concentrează, mai mult decât orice altceva, pe oameni și locuri. Din păcate, prea puține studii publicate după 1918 au cercetat experiențele celor care nu au fost ofițeri sau oameni de stat. Încă și mai puține au fost încercările de a măsura această istorie cu un ochi atent la diversitatea comunităților politice din imperiu. A relata căderea imperiului fără a ține cont de particularitățile locale înseamnă a aduce un deserviciu bogăției experienței otomane ca întreg. Punând accent pe dinamicile sociale care au guvernat acești ani de sfârșit cartea de față speră să treacă dincolo de banalitățile documentării unor bătălii și masacre. În prezenta lucrare documentele istorice disponibile, inclusiv relatări personale de genul celor reunite în colecția lui Hagopian și altele de același fel, ne permit o perspectivă mai largă asupra semnificației sfârșitului imperiului. Procedând astfel vor deveni evidente multe dintre lucrurile pierdute odată cu căderea imperiului.

